

УДК 327(477+510)

Шевчук О.В., Миколаївський державний університет імені В.О. Сухомлинського

Шевчук Олександр Володимирович – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Коло наукових інтересів – Тайванська проблема та шляхи її вирішення.

Українсько-китайські взаємовідносини у контексті творення системи безпеки Азіатсько-Тихоокеанського регіону

У статті проаналізовано стан та перспективи розвитку взаємовідносин між Україною та Китаєм. З урахуванням сучасних тенденцій міжнародного політичного процесу розглянуто можливі варіанти та механізми розв'язання проблеми створення системи безпеки Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

The article analyses the condition and prospects of setting development of international relations between Ukraine and China. Possible version and mechanisms of setting the problem of creation the system of safety for Asian-Pacific region are considered taking into consideration the modern tendencies of the international political process..

Актуальність і новизна даної розвідки полягають у висвітленні критичної для політології міжнародних відносин проблеми адаптації зовнішньополітичного курсу України з новими реаліями сучасного політичного розвитку, ефективного та прагматичного його здійснення на політичному просторі Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Зважаючи ж на динамічно зростаюче значення АТР у геополітичному та гео економічному комплексі, аналіз перспектив взаємовідносин з країнами регіону набуває стратегічної ваги щодо реалізації національних інтересів України.

Зацікавленість України у розвитку співробітництва з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону як у регіональному масштабі, так і на

рівні окремих країн обумовлюються не короткочасовою кон'юктурою, а носить довгостроковий характер. Оскільки на сучасному етапі визначальними чинниками міжнародних відносин є геополітичні фактори: географічне положення країни, матеріальні ресурси, національна структура населення і національно-релігійні характеристики, а не ідеологічні принципи, значення вказаного напрямку в системі зовнішньополітичних пріоритетів України зростатиме з розширенням відносин та співробітництва з усіма країнами регіону.

Дослідження даної проблематики є об'єктом наукової уваги Івченка О.Г. [1], Стадниченка В. [2], Білодіда Р.М. та Шергіна С.О. [3], Перепели-

ці Г.М. [4], Кириєнка М.М. [5], Камінського Є.Є. [6], Федоренка С.М. [7], Гайдукова Л.Ф. [8], Коппель О.А. й Пархомчук О.С. [9], Нікішенка С.О. [10]. Аналіз робіт українських фахівців-міжнародників дозволяє зробити висновок, що обрана тематика висвітлюється в загальному контексті подій та процесів, що відбуваються на теренах АТР. З огляду на прагнення нашої держави до активної участі в світовому політичному процесі, активний розвиток українсько-китайських відносин у контексті творення ефективно діючого механізму безпеки Азіатсько-Тихоокеанського регіону сприятиме утвердженню України в якості активного суб'єкта міжнародних відносин у АТР. Звідси постає і мета розробки – представити авторське бачення даної проблеми та подати її глибинну сутність.

Руйнація системи міжнародних відносин наріжним каменем, яким було біполярне протистояння між Сходом та Заходом, стимулювала розбудову нового механізму світових взаємовідносин. Орієнтирами його розвитку було визначено перехід від конфронтаційних концепцій світового розвитку до активізації інтеграційних процесів, створення ефективної конструкції систем безпеки на глобальному, регіональному, субрегіональному та національному рівнях, використання політичних та дипломатичних засобів як раціональних інструментів міжнародної політики. У цьому контексті виникає потреба дослідження проблем безпеки (як і нових форм міжнародного співробітництва) на геополітичному та регіональному рівнях, необхідність аналізу впливу викликів та загроз глобального та регіонального характеру на формування й трансформацію основних вимірів різнорівневих механізмів безпеки. Це є актуальним і для Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР), політичний простір якого характеризується наявністю багатьох джерел міжнародної конфліктності.

Для зовнішньої політики України одним із пріоритетів є розвиток відносин з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону [11], тому збереження стабільності й формування надійної системи безпеки в АТР відповідає національним інтересам нашої держави.

Геополітичне становище України та аналіз її зовнішньополітичного курсу свідчить про користь нарощування зусиль нашої держави до інтеграції у європейські співтовариства та інші міжнародні структури. Це сприяє забезпеченню підґрунтя для реалізації національних інтересів

України в Європі та трансформації її у невід'ємну частину європейського співтовариства. І якщо на цьому напрямі здобутки української дипломатії очевидні (Україна стала учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), підписала документи про співробітництво й партнерство з Європейським Союзом (ЄС), НАТО, Західноєвропейським Союзом (ЗЄС), вступила до впливової європейської інституції – Ради Європи (РЕ) та ін.), то Азіатсько-Тихоокеанський район в значній мірі зберігає статус “потенційного партнера”. Враховуючи ж зростаючий вплив країн АТР на розвиток світової економіки та формування орієнтирів міжнародної політики, розширення політичного діалогу з країнами цього регіону та розвиток співробітництва на основі взаємовигідних угод відкрило б нові можливості для реалізації як геополітичних, так і гео економічних інтересів України.

Розбудовуючи взаємовідносини з країнами АТР, потрібно враховувати особливості політичного та історичного розвитку даного регіону, а також специфіку існуючих там проблем.

Тому перед Президентом України, урядом і парламентом (насамперед перед працівниками МЗС, комітетом у закордонних справах Верховної ради) в ході розроблення реалізації програм щодо розвитку відносин України і країн АТР першочерговими завданнями стали:

по-перше, визначення та встановлення балансу між економічними та політичними інтересами;

по-друге, створення ефективного механізму на всіх напрямках співпраці і особливо юридичного, фінансового та матеріального забезпечення двосторонніх відносин;

по-третє, розширення інфраструктури зарубіжних органів зовнішніх відносин.

Виходячи з цього, динамічний розвиток відносин між Україною та Китайською Народною Республікою, яка внаслідок реформування економічної та політичної структури суспільства еволюціонувала від статусу країни, що розвивається, до положення не лише однієї з “центросилових” держав АТР, а й світових лідерів, матиме позитивні економічні та політичні результати й наслідки.

Зокрема, за офіційними даними, у 2002 р. приріст китайського ВВП становив 7,6%. А за період з 1998 по 2001 рр. економіка Китаю зростала на 35%, що є абсолютно найкращим показником у світі [12]. У той же час, активно залучаючи зарубіжні інвестиції до своєї економіки,

КНР досить активно проникає й в економіку інших країн. Прикладом чого є діяльність Китайської національної нафтової компанії (CNPC), яка поступово перетворюється в одного зі світових лідерів у нафтовій галузі, беручи участь в реалізації проектів у таких країнах, як Азербайджан, Туркменістан, Казахстан, Судан, Венесуела й Оман.

Зважаючи на досить значну залежність української економіки від даного виду сировини, розвиток цього напрямку може виступити одним із альтернативних варіантів взаємовигідного співробітництва. З іншої сторони, співпраця з динамічно нарощуючим свій економічний потенціал Китаєм сприятиме відновленню українських підприємств, науково-дослідних центрів та ін. Основою цього є удосконалення й розширення юридичної бази, що визначає основні напрями і пріоритети розбудови українсько-китайських взаємин. Так, у 1995 р. було розроблено “Державну програму розвитку відносин України з КНР”, в грудні 2000 р. на засіданні Верховної Ради України були обговорені й схвалені рекомендації щодо розширення сфер співробітництва між Києвом та Пекіном [13], впровадження в життя яких розпочалося з візиту до України голови КНР Цзян Цземіня 20-23 липня 2001 р. Основна частина двосторонніх переговорів на найвищому рівні завершилась підписанням 21 липня Спільної декларації про дружбу й всебічне співробітництво у XXI столітті [14].

Президент України Л.Д. Кучма, характеризує реалізацію векторів зовнішньополітичного курсу, відзначав: “Відносини з КНР мають пріоритетне значення для України, яка зацікавлена в їх подальшому інтенсивному поглибленні і ставиться до Китайської Народної Республіки як до основного партнера у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні” [14].

На сьогоднішній день між Україною й КНР укладено більш ніж 70 договорів, що є суттєвим чинником, впливаючим на поступове зростання українсько-китайського співробітництва, як в економічній, так і в політичній сферах. Разом з тим сферою інтересів обох країн є не лише економіка (у 2000 р. двосторонній товарообіг становив 517 млн. доларів, це третій показник у зовнішньоекономічних відносинах Китаю з країнами СНД [8]), а й співробітництво у виробничій, науково-технічній, науково-освітній сферах. Хоча необхідно відзначити, що структура експортно-імпортних відносин між Києвом та Пекіном не є рівнозначною. Зокрема, 85% експорту Китаю до

України складають товари народного споживання [15], основною ж статтею експорту України до КНР є сировинні матеріали – чорні та кольорові метали, металопродукція. Даний дисбаланс є одночасно і показником, і каталізатором процесу освоєння місткого ринку КНР українськими підприємствами, які працюють у машинобудівній, суднобудівній, автомобілебудівній, авіакосмічній галузях, що у свою чергу сприятиме розв’язанню цілого ряду соціальних проблем на внутрішньополітичній арені України.

Таким чином, динаміка взаємовідносин між Україною та КНР свідчить про значні потенційні можливості розвитку двосторонніх відносин, фундаментальною основою чого є ґрунтовна юридична база і взаємна зацікавленість у розвитку економічного співробітництва.

У той же час, реалізуючи свої можливості як активного суб’єкта міжнародних відносин на політичному просторі Азіатсько-Тихоокеанського регіону, необхідно враховувати залежність українсько-китайських взаємовідносин від регіональних та глобальних політичних тенденцій.

Зокрема, політичний процес у АТР детермінується співвідношенням взаємовідносин у стратегічному трикутнику США – КНР – РФ, архітектура якого може кардинально змінитись в результаті зближення між Пекіном та Москвою. Директор Інституту Східної Європи, Росії та Центральної Азії АН Китаю Лі Цзинцзе вважає, що тенденції сучасного політичного розвитку забезпечили основу для довготривалого стратегічного партнерства між Росією та КНР. На його думку: “Захід, яким керують США, розглядає Росію як потенційну загрозу, намагаючись стримати її розширенням НАТО. В Азії “потенційна загроза” – Китай, на його стримання націлено підсилення американсько-японського союзу. Визначається це чи ні, але подібні “кліщі” ставлять Китай і Росію у схожу стратегічну ситуацію” [16].

Сполучені Штати Америки не можуть не рахуватись з викликом, який їм кидає КНР в Азії, претендуючи на роль регіонального лідера. Тому Вашингтон намагається знайти основу для конструктивного політичного діалогу з Пекіном й таким чином нейтралізувати гегемоністичні настрої керівництва КНР.

Крім того, реалізація зовнішньополітичної концепції Пекіна зустрічає жорсткий опір з боку Вашингтона з питань, які стосуються стратегічних інтересів США в Східній Азії.

Ці тенденції політичного розвитку знайшли своє відображення у зовнішньополітичному курсі адміністрації У. Клінтона.

Держсекретар США М. Олбрайт, виступаючи 23 вересня 1997 р. у Нью-Йорку перед міністрами закордонних справ країн АТР, зазначила, що „Сполучені Штати Америки були і залишаються тихоокеанською державою і активним учасником у справах Тихоокеанського регіону, оскільки нас об'єднують спільні можливості і спільна небезпека. Ми разом боремося за довготривале процвітання, утвердження людської гідності й створення фундаменту свободи на довгі роки вперед” [17].

Отже, з однієї сторони, Сполучені Штати Америки, зважаючи на зростання політичної активності Пекіна і його претензій на роль лідера в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, зберігають свою умовну лінію оборони в АТР, створену у повоєнний період. З іншої сторони, Вашингтон намагається за рахунок розвитку двосторонніх економічних, військових, політичних відносин забезпечити собі можливість політичного маневру й стримати процес утвердження КНР як однієї з провідних країн світу.

Таким чином, по-перше, Сполучені Штати Америки після закінчення “холодної війни” зберігають в АТР всі основні структурні елементи системи, яка спрямована на стримання Китаю. Це військово-політичні союзи з Японією, Південною Кореєю, комплекс військових баз, одним з головних елементів цієї системи є Тайвань. У 1997 р. дія “Основних напрямів японсько-американського співробітництва у сфері оборони” була поширена і на Тайванську протоку. Значення Тайваню й дрібних островів, які розташовані поблизу нього, для розгортання військових сил в безпосередній близькості від політичних центрів, промислових районів і військових об'єктів КНР очевидна.

По-друге, динаміка відносин між Росією та Китаєм набуває характеру стратегічного партнерства, особливо у питаннях, що стосуються забезпечення стратегічної стабільності в АТР. Позиція сторін з цього питання була скоординована у спільній Московській заяві голови КНР Цзян Цземіня і президента РФ В. Путіна від 16 липня 2001 р. [19] й в Спільній декларації Російської Федерації та Китайської Народної Республіки від 2 грудня 2002 р. [20].

Виходячи з цього, російсько-китайське зближення й відстоювання Росією та КНР одноп-

них принципів вирішення політичних суперечностей виступає як активний фактор впливу на характер відносин у геополітичному трикутнику США – КНР – РФ, зокрема, як „стримуючий” механізм глобалістських тенденцій у зовнішньополітичному курсі адміністрації Дж. Буша-молодшого.

Підтвердження цього стало відстоювання Росією та КНР спільних принципів резолюції РБ ООН щодо відновлення інспекційної діяльності ООН в Іраці. Головним, на що були спрямовані зусилля представників Росії, Китаю та Франції, – це домогтися відсутності автоматизму в санкціонуванні використання сили проти Іраку, чого домогалась американська сторона [21]. Проте подальший перебіг подій засвідчив, що це не стало стримуючим фактором для адміністрації Дж. Буша-молодшого.

Виходячи з цього, українській дипломатії необхідно зважено з врахуванням особливостей політичного процесу в АТР здійснювати свій зовнішньополітичний курс, адаптуючи його з міжнародними реаліями сьогодення, але відстоюючи при цьому стратегічні спрямування власного курсу зовнішньої політики.

Характеризуючи стан відносин з США, заступник державного секретаря МЗС України Єльченко В.Ю. зазначив: “Україна у контактах з американською стороною має послідовно і наполегливо відстоювати право на проведення незалежної від суб'єктивних уподобань Вашингтона зовнішньої та внутрішньої політики, виходячи насамперед з власних національних інтересів” [22].

Крім специфіки глобального характеру, на теренах АТР існують складні проблеми регіонального масштабу, які мають безпосередній вплив на відносини між державами, а внаслідок цього й на регіональну систему взаємовідносин в цілому.

Однією з невирішених політичних проблем, яка виступає як дестабілізуючий фактор структури регіональної безпеки, є незавершеність процесу возз'єднання всіх китайських територій, зокрема “тайванська проблема”.

З точки зору потенційних можливостей для розгортання економічного співробітництва Тайвань в даний час є одним з найбільш перспективних партнерів для України у східноазіатському регіоні, враховуючи сучасне фінансове положення Тайваню, особливо його валютні резерви та інвестиційні можливості. На рубежі 1998-/1999 рр. обсяг вільного інвестиційного капіталу Тайваню склав 25-37 млрд. доларів США [23].

За показниками безпечності капіталовкладень та конкурентоспроможності, економіка острова займала у 1999 р. відповідно третє й четверте місце у світі [24].

Згідно з доповіддю Всесвітньої торгової організації у 1999 році Тайвань був одним з 14 найзначніших світових експортерів і займав 15-те місце у світі за імпортом. Так, у 1999 році Тайвань експортував товарів і послуг на загальну суму 126,1 млрд. доларів США, що складало 2,2% світового експорту, у той час як імпорт на острів досяг розміру 111 млрд. доларів США, відповідно 1,9% світового імпорту [26]. Можливості для зовнішньої торгівлі з Тайванем визначаються також і провідною роллю Тайваню у світовому виробництві товарів оброблювальної промисловості й комп'ютерної техніки.

Але розвиток співробітництва з Тайванем залежатиме від характеру трансформації процесу возз'єднання острова з материком. Зокрема, МЗС України доводиться вирішувати досить непросте завдання: здійснюючи домовленості, досягнуті з Китайською Народною Республікою, котрі зазначають, що Тайвань – невід'ємна частина КНР [27], сприяти розвитку неофіційних відносин з Тайванем і, в першу чергу, розширенню торгово-економічних зв'язків.

Крім того, представники України в ООН, беручи участь в обговоренні питання щодо відновлення Тайваню в Організації Об'єднаних Націй, незмінно виступали проти подвійного представництва в ООН КНР і КР [29].

У той же час у заявах державних діячів Тайваню неодноразово висловлювалась зацікавленість у розширенні торгово-економічного співробітництва з Україною. Віце-прем'єр Китайської Республіки на Тайвані Сюй Лі зазначив: "Україна – могутня індустріальна держава. Нас цікавлять ваші передові технології у космічній галузі, авіаційній промисловості, машинобудуванні, металургії. Одне слово, в Україні є де і під що розмістити тайванські капітали, внести необхідні інвестиції. Ми готові вже сьогодні зробити крок назустріч вашим діловим колам..." [2, с. 69]. Аналогічну точку зору висловили віце-міністр Тайваню Стівен Чень та директор генерального департаменту країн СНД Джемс Ванг [2].

У період 1994-1996 років обсяг українсько-тайванського товарообігу складав 253,1 млн. доларів США, з них експорт – 242,7 млн. доларів, імпорт – 10,4 млн. доларів. Позитивний торговельний баланс України, таким чином, був

232,2 млн. доларів. У 2000 р. цей показник досяг 269,3 млн. дол. при загальному обсягу товарообігу 367,5 млн. дол. США (імпорт – 49,1, експорт – 318,4 млн. дол.) [31]. У першому півріччі 2001 р. динаміка розвитку експортно-імпортних відносин між Україною та Тайванем виявила тенденцію до спаду. Так, обіг товарообігу склав 162,4 млн. дол. США. Але це уповільнення темпів розвитку є відносним у порівнянні з тим, що за цей період обсяг загального товарообігу Тайваню з країнами СНД знизився на 45-те місце серед зовнішньоторговельних партнерів Тайваню [31]. Ці факти є ще одним свідченням негативного впливу незавершеності процесу возз'єднання всіх китайських земель на розвиток українсько-тайванського економічного співробітництва.

Разом з тим у східноазіатському регіоні Україна є другим за обсягом товарообігу партнером Тайваню, поступаючись лише Росії. У свою чергу, на сучасному етапі Тайвань виступає третім торговельним партнером України в Азії, поступаючись КНР та Туреччині [31].

Розбудовуючи свої відносини з Тайванем, Україні потрібно враховувати позицію США й КНР у відношенні тайванської проблеми. Тому, що наскільки б не були сприятливими економічні зв'язки між Києвом та Тайбеєм, ускладнювати свої відносини з одним із постійних членів Ради Безпеки ООН – КНР для української держави є політично не вигідним.

У серпні 1996 року на запрошення ректора Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка професора В. Скопенка Україну з неофіційним візитом відвідала делегація урядовців Тайваню на чолі з віце-президентом і прем'єром Лянь Чжаном [32]. Програма візиту передбачала зустріч представників урядових кіл КР з викладацьким складом університету і відвідування Лівадійського палацу в м. Ялта. І хоча 20 серпня на брифінгу голова управління інформації МЗС України Ю. Сергєєв запевнив журналістів, що міністерство закордонних справ не має жодної інформації про можливе перебування на українській території віце-президента Тайваню [33], цей візит викликав ускладнення у відносинах України з КНР. Зокрема, китайська сторона відклала візит до України члена Держради КНР, висловивши, таким чином, свій протест проти перебування на українській території делегації Тайваню.

Тому, враховуючи надзвичайну "чутливість" керівництва КНР щодо налагодження зовнішніх відносин Тайваню зі світовим співтовариством,

одним з магістральних напрямів українсько-тайванського співробітництва є розвиток співробітництва у науково-технічній та культурно-освітній сферах.

Таким чином, по-перше, українсько-китайські відносини, зважаючи на динаміку їх розвитку, мають значні потенційні можливості для нарощування масштабу співробітництва як в економічній, так і в політичній сферах. Разом з тим для поглиблення взаємовідносин треба намагатись укріплювати узгодженість дій в політичній сфері. А це потребує створення механізму регулярних зустрічей на вищому рівні, який забезпечить можливість обговорення у будь-який час важливих проблем двосторонніх відносин, міжнародних інцидентів й узгодження полі-

тичної позиції держав. Це, в свою чергу, сприятиме знаходженню більшої кількості точок дотику для розвитку стратегічного партнерства Київ – Пекін завдяки зміцненню атмосфери довіри й взаємному узгодженню структури механізму відносин.

По-друге, розвиток відносин Київ – Пекін потребує проведення прагматичного й дієвого зовнішньополітичного курсу України в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, що надасть можливість ефективно розбудовувати відносини не лише з КНР, а й з іншими провідними державами регіону й враховувати при цьому специфіку регіонального розвитку і визначальні тенденції світового політичного процесу, орієнтуючись при цьому на власні зовнішньополітичні інтереси.

Література

- Івченко О.Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: РІЦ УАННП, 1998. – 688 с.
- Стадніченко В. Тайвань: крок у XXI вік. Журналістські записки на рисовому папері. – К.: XX вік – Україна, 1998. – 238 с.
- Білодід Р.М., Шергін С.О. Індикатор глобальних змін. Україна і Південно-Східна Азія в XXI столітті // Політика і час. – 2001. – № 4. – С. 25-34; Шергін С.О. Азіатсько-Тихоокеанський регіон: Історія і сучасність. – К.: Вища школа, 1993. – 91 с.
- З “круглого столу”. Засади стратегічного партнерства // Політика і час. – 2001. – № 2. – С. 26-36.
- Кирієнко М.М. Зовнішньоекономічні зв'язки України з новими індустріальними країнами Азії та їх маркетингове забезпечення: Дис. ... канд. екон. наук: 08.06.03. – К., 1997. – 168 с.
- Камінський Є. Формування нової системи міжнародних відносин на переломі тисячоліть у світлі проблем стабілізації розвитку України // Геополітичне майбутнє України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К.: ЮВ “Задруга”, 1998. – С. 154-166.
- Федоренко С.М. Еволюція політичного курсу відкритості Китаю: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / НАН України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 1998. – 20 с.
- Гайдуков Л.Ф., Сін Лі. Основна на сьогодні тенденція. Українсько-китайські відносини: історія, сьогодення, перспективи // Політика і час. – 2001. – № 7. – С. 57-61.
- Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини. XX століття. – К.: Школяр, 1999. – 255 с.
- Нікішенко С.О. Вільні економічні зони Китаю // Політика і час. – 2001. – № 4. – С. 35-43.
- Про основні напрями зовнішньої політики України // Голос України. – 1993. – 24 липня. – № 139 (639). – С. 3.
- Made in China. Как построить социализм с капиталистическим лицом // Евразия сегодня. – 2003. – Январь. – С. 33-35.
- Новини Інформаційного управління Верховної Ради України за 7 грудня 2000 р. // www.rada.kiev.nalpress/new/ses6/no7122000.html.
- З перспективою на століття // Урядовий кур'єр. – 2001. – 24 липня. – № 130 (2057). – С. 1, 3.
- Нікішенко С.О. Україна – Китай: стелися шовковий шлях // Віче. – 1997. – № 4. – С. 134-142.
- Ли Цзинцзе. Россия во внешней политике КНР // Китай на пути модернизации и реформ. 1949-1999. – М.: Восточная литература. РАН, 1999. – С. 580-591.
- Внешняя политика США. Электронные журналы Информационного Агентства Соединенных Штатов. – № 1. – 1998. – Январь – Т. 3: США и безопасность Азиатско-Тихоокеанского региона. – 36 с. // www.rpo.russian.vsisia.co.at.
- Семен А.В. Что мешает достижению согласия между Токио и Пекином // Проблемы Дальнего Востока. – 2001. – № 2. – С. 37-46.
- Московское совместное заявление глав государств России и Китая // Проблемы Дальнего Востока. – 2001. – № 5. – С. 12-16.
- Совместная декларация Российской Федерации и Китайской Народной Республики // Дипломатический вестник. – 2003. – № 1. – С. 14-19.
- Министерство иностранных дел Российской Федерации. Департамент информации и печати. Информационный бюллетень. Сообщения Министерства иностранных дел Российской Федерации. Заявление Министерства иностранных дел Российской Федерации о принятии резолюции СБ ООН по Ираку // www.mid.ru.
- Як вибити “Кольчужний” клин? Із засідання Наукової ради МЗС України // Політика і час. – 2003. – № 1. – С. 12-34.
- Малевич І.А. Внимание, Китай. – Минск: Харвест, 2000. – 176 с.
- Тайвань 3-я по безопасности инвестиций территория в мире // Свободный Китай. – 1999. – № 3. – С. 65.
- Тайвань на 4-м месте в мире по конкурентоспособности // Свободный Китай. – 1999. – № 5. – С. 62.
- Экономика Тайваня в 1999 году. Цифры и факты // Формоза. – 2000. – № 1. – С. 13-14.
- Україна – Китай. Спільна декларація України і Китайської Народної Республіки // Політика і час. – 1994. – № 10. – С. 77.
- Декларація про розвиток та поглиблення відносин дружби і співробітництва між Україною і Китайською Народною Республікою. 4 грудня 1995 р. // Україна на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів: В 2 кн. – Книга 1. – К.: Юрінком-Інтер, 1998. – С. 190-192.
- Краткий отчет о 2-м заседании 50-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, состоявшейся 20 сентября 1995 г. Официальные отчеты. Distr. GENERAL. A/BVR/50. SR. 2. – 16 January 1996. – Russian Original: French. – 25 с.
- Краткий отчет о 1-м заседании 51-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, состоявшейся 18 сентября 1996 г. Официальные отчеты. Distr. GENERAL. A/BVR/51. SR. 1. – 29 November 1996. – Russian Original: English. – 23 с.
- Слісарук Ю. „СЕТРА” в Україні. Сучасний стан та перспективи економічного співробітництва між Україною та Тайванем // Україна – Тайвань: інформ. – 2001. – № 1. – С. 28-30.
- Лянь Фан Юй. Путевые заметки о посещении Украины // Свободный Китай. – 1996. – № 6. – С. 37-43.
- Кородова Т. Интересно, что подумал ялтинский мэр, увидев тайваньского премьера // Киевские ведомости. – 1996. – 21 августа. – С. 3.
- Султанський П. Для нас це аж ніяк не шляхопровід (Китайська складова української зовнішньої політики) // Політика і час. – 1996. – № 11. – С. 32-39.

Надійшла до редколегії 15.01.2004 р.